

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.132

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.1/25>

Юрчишин П.В.

Київський університет права Національної академії наук України

ПРАВОВІ ФОРМИ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У статті здійснено всебічний аналіз правових форм контролю за вчиненням злочину в системі кримінального процесу України. Особливу увагу приділено вивченню нормативного регулювання цієї негласної слідчої (розшукової) дії, її місця в рамках кримінального процесу та проблемам, що виникають в результаті правової невизначеності. Висвітлено історичний контекст розвитку інституту контролю за вчиненням злочину, зокрема до прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, а також етапи його нормативного закріплення в новому КПК. Автор детально аналізує положення частини 1 статті 271 КПК України, що регулює здійснення контролю за вчиненням злочину, а також вказує на суперечності між цими нормами та іншими положеннями КПК, зокрема статтями 246 і 214, що стосуються проведення негласних слідчих (розшукових) дій у межах кримінальних проваджень, внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Особлива увага приділяється питанням правової колізії, коли злочин не є завершеним і ще не внесений до ЄРДР, але виникає необхідність застосування контролю за вчиненням злочину в ході негласної слідчої дії. У статті також розглянуто різноманітні форми контролю за вчиненням злочину, визначені частиною 1 статті 271 КПК, зокрема контрольовану поставку, контрольовану та оперативну закупку, спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки злочину. Автор розкриває їх особливості та застосування в різних ситуаціях кримінального провадження, а також можливості для ефективного використання результатів проведених дій. Автором сформульовано ряд практичних пропозицій щодо вдосконалення законодавства в сфері правового регулювання контролю за вчиненням злочину, зокрема щодо уточнення процесуальних норм, покращення взаємодії між нормами КПК і положеннями оперативно-розшукової діяльності, а також використання результатів контролю в інших кримінальних провадженнях.

Ключові слова: контроль за вчиненням злочину, негласні слідчі дії, кримінальний процес, КПК України, правова колізія, процесуальні норми, оперативно-розшукові заходи, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Актуальність питання контролю за вчиненням злочину в системі кримінального процесу полягає у його важливій ролі для забезпечення правопорядку та справедливості. Адже ефективний контроль за діями, що можуть призвести до скоєння злочину або вже відбулися, є запорукою не лише належного виконання норм кримінального процесуального права, а й захисту прав людини. Водночас, правові форми контролю повинні забезпечувати баланс між правами осіб,

що підлягають переслідуванню, та ефективністю кримінального процесу.

Контроль за вчиненням злочину можна визначити як систему заходів, спрямованих на моніторинг законності, обґрунтованості та своєчасності дій правоохоронних органів, суду та інших учасників кримінального процесу. Він забезпечує виконання правових норм, що регулюють кримінальний процес, а також гарантує дотримання прав осіб, що підлягають розслідуванню чи кримінальному переслідуванню.

У системі кримінального процесу контроль є невід'ємною частиною наглядових функцій держави, забезпечуючи правопорядок через різноманітні механізми нагляду за законністю проведення слідчих дій, дотримання прав підозрюваних та обвинувачених осіб, а також перевірки ефективності діяльності органів правопорядку. Він здійснюється на всіх етапах кримінального процесу: досудовому, судовому та на етапі виконання вироку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема контролю за вчиненням злочину в кримінальному процесі є однією з важливих у сучасному кримінальному праві та процесуальному праві України. За останні роки спостерігається зростання кількості досліджень, присвячених цьому інституту, що зумовлено потребою удосконалення кримінального процесу та боротьби зі злочинністю. Вивчення цього інституту здійснюється на різних рівнях – від теоретичних розробок до практичних досліджень, що мають на меті покращення ефективності застосування негласних слідчих (розшукових) дій.

Першими дослідженнями щодо контролю за вчиненням злочину в кримінальному процесі в Україні були роботи, присвячені аналізу оперативно-розшукової діяльності, адже до прийняття нового Кримінального процесуального кодексу 2012 року більшість дій, які становили форму контролю за злочином, реалізовувалися саме в межах оперативно-розшукових дій. Однією з таких робіт є праці таких авторів, як Г. І. Петров, Л. В. Стифанюк та інших, які висвітлюють проблеми співвідношення оперативно-розшукової діяльності і процесуальних дій у кримінальному провадженні, а також питання правового регулювання цих категорій.

Однак з прийняттям нової редакції КПК України виникли нові проблеми, які стосуються правового статусу контролю за вчиненням злочину як окремої форми негласних слідчих (розшукових) дій. Зокрема, дослідження таких вчених, як В. О. Орехов, І. М. Гальцова, О. О. Дмитрієв, вказують на суперечності між новим кримінальним процесуальним законодавством та попередніми практиками проведення негласних дій, що стало основою для широкої дискусії у науковому середовищі щодо місця та ролі контролю за вчиненням злочину в кримінальному процесі.

Значну увагу до цього інституту також привернули проблеми правової колізії, що виникають при застосуванні контролю за вчиненням злочину до тих випадків, коли злочин ще

не зафіксовано в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР), але правоохоронні органи мають підстави для застосування цього заходу. Ці питання були висвітлені в роботах Ю. А. Шевченка, С. І. Бенедісюка та інших, які досліджують суперечності між положеннями частини 1 статті 271 КПК і вимогами інших статей, що регулюють проведення негласних слідчих дій.

Таким чином, сучасні наукові дослідження значною мірою зосереджені на аналізі проблем правового регулювання контролю за вчиненням злочину, його процесуальних аспектів, а також на вдосконаленні практичних механізмів застосування цієї форми негласної слідчої дії. Проблеми, що виникають при реалізації цього інституту, є актуальними як для теоретичної науки, так і для практичної діяльності правоохоронних органів, що вимагає подальших досліджень і розробки ефективних шляхів удосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правових форм контролю за вчиненням злочину в контексті кримінального процесу, аналіз їхнього місця в системі кримінального правосуддя та оцінка ефективності застосування.

Виклад основного матеріалу. Одна з найскладніших та багатограних негласних слідчих (розшукових) дій – контроль за вчиненням злочину. До прийняття Кримінального процесуального кодексу 2012 року більшість дій, що становлять окремі форми контролю за вчиненням злочину, здійснювалася в межах оперативно-розшукових заходів. Окремі з них були закріплені нормативно, інші існували лише в теоретичному аспекті оперативно-розшукової діяльності.

Незважаючи на те, що законодавець наразі нормативно закріпив цю негласну слідчу (розшукову) дію, він не вказав конкретних процесуальних особливостей її проведення, що стало підставою для дискусій серед науковців щодо її місця і ролі в системі негласних слідчих (розшукових) дій. Така правова невизначеність негативно позначилася на ефективності застосування результатів контролю за вчиненням злочину в кримінальному провадженні.

Відповідно до частини 1 статті 271 КПК України, контроль за вчиненням злочину може здійснюватися, якщо є достатні підстави для вважання, що здійснюється або готується вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Це положення піддається обґрунтованій критиці в науковій літературі, оскільки воно суперечить положенням статей 246 і 214 КПК України. Згідно

з цими статтями, негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитись лише щодо злочинів, відомості про які внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань [7, с. 95]. На нашу думку, такі злочини повинні бути завершеними. Однак на практиці виникає ситуація, коли під час проведення будь-якої негласної слідчої (розшукової) дії виникає необхідність в проведенні контролю за вчиненням злочину. У цьому випадку результати такого контролю, згідно з частиною 1 статті 257 КПК, можуть бути використані в іншому кримінальному провадженні за умови дотримання встановлених законом вимог.

Формами проведення контролю за вчиненням злочину відповідно до частини 1 статті 271 КПК є контрольована поставка, контрольована та оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент і імітування обстановки злочину [2, с. 76].

Основним суб'єктом контролю є органи правопорядку, зокрема, поліція та прокуратура, які здійснюють контроль за законністю дій під час досудового розслідування та проведення слідчих дій. Вони мають право контролювати виконання норм кримінального процесуального законодавства, в тому числі перевіряти належність документів та рішень, пов'язаних із кримінальним переслідуванням [6, с. 372]. Суд має центральну роль у забезпеченні прав людини та законності під час кримінального процесу. Судовий контроль здійснюється через нагляд за законністю дій слідчих органів, перевірку обґрунтованості арештів, обшуків, прослуховування телефонних розмов та інших заходів, що можуть порушувати права підозрюваних. Однією з важливих форм є попереднє засідання суду, яке перевіряє законність арешту або тримання під вартою.

Прокурор здійснює нагляд за виконанням закону під час досудового слідства та розгляду справи в суді. Він контролює дотримання прав осіб, що підлягають кримінальному переслідуванню, і має право ініціювати перевірки та наглядові дії, спрямовані на виявлення порушень. Прокурор також має функцію нагляду за об'єктивністю і правомірністю застосування кримінальних санкцій [1, с. 37].

До органів, що здійснюють контроль за виконанням кримінальних процесуальних норм, можна віднести органи виконавчої влади, які забезпечують належний моніторинг за виконанням правосуддя. Наприклад, парламентські комітети можуть здійснювати моніторинг якості та результативності роботи правоохоронних органів та органів судочинства.

Громадські організації та правозахисні інститути також виконують роль контролю, сприяючи забезпеченню дотримання прав людини під час кримінального переслідування. Вони можуть здійснювати моніторинг проведення слідчих дій, збирати інформацію про порушення та взаємодіяти з правоохоронними органами для забезпечення справедливості.

Основним інструментом для реалізації контролю є норми кримінального процесуального законодавства, що регламентують порядок здійснення кримінального переслідування, підслідності, термінів досудового розслідування та інших етапів [4, с. 131]. Використовуються різноманітні механізми забезпечення контролю, зокрема:

- система реєстрації кримінальних справ;
- перевірка рішень, прийнятих органами розслідування;
- нагляд за виконанням судових рішень.

Застосовуються також заходи забезпечення прав людини, такі як обов'язкові процедури погодження деяких слідчих дій (наприклад, обшуків) із судом або прокурором, що є гарантією недоторканості громадян [8, с. 96].

Необхідно відзначити ряд проблем, які знижують ефективність контролю за вчиненням злочину. Серед них варто виділити:

- Корупційні ризики у правоохоронних органах, що можуть призвести до зловживань під час здійснення контролю.
- Порушення прав людини, зокрема, незаконне застосування арештів, примусових заходів або катувань під час розслідування.
- Невідповідність між законодавчими нормами та практикою їхнього застосування, що може призвести до порушень прав і свобод осіб.

Для вдосконалення системи контролю за вчиненням злочинів слід:

- удосконалити нормативно-правову базу, в тому числі враховуючи міжнародний досвід;
- посилити контроль за діяльністю правоохоронних органів з боку громадськості;
- запровадити нові механізми контролю та моніторингу, які дозволять забезпечити прозорість та ефективність кримінального процесу.

Правові форми контролю за вчиненням злочину є важливою складовою частиною кримінального процесу, оскільки забезпечують належне здійснення правосуддя та захист прав людини [9, с. 150]. Системний підхід до вдосконалення форм контролю дозволить підвищити ефективність кримінального процесу та забезпечити правопорядок у суспільстві.

Подальші дослідження повинні зосередитися на аналізі міжнародних стандартів контролю та адаптації їх до українських реалій, а також на виявленні нових механізмів для забезпечення прозорості та підзвітності правоохоронних органів.

Висновки. Контроль за вчиненням злочину є однією з найбільш складних та багатограних негласних слідчих (розшукових) дій. Його значення полягає у забезпеченні належного рівня законності та правопорядку в кримінальному процесі, адже він дозволяє своєчасно виявляти злочинну діяльність на етапі її підготовки або безпосереднього вчинення, що сприяє недопущенню тяжких наслідків для суспільства. Порушення питання нормативного закріплення контролю за вчиненням злочину стало важливою темою після прийняття нового КПК України у 2012 році. Однак, незважаючи на те, що сама форма контролю була вперше чітко визначена законодавцем, на практиці спостерігається правова невизначеність щодо процесуальних особливостей її застосування. Це викликає певні труднощі в організації практичного застосування цієї дії, а також породжує правові колізії та дискусії серед науковців. Критика положення частини 1 статті 271 КПК України, що передбачає здійснення контролю лише у випадку, якщо є підстави вважати, що готується чи здійснюється тяжкий або особливо тяжкий злочин, вказує на суттєві прогалини в законодавстві. Це положення суперечить нормам статей 246 та 214 КПК, де зазначено, що негласні слідчі дії мають здійснюватися лише в рамках кримінального провадження, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) [3, с. 35]. Це породжує питання щодо того, чи мають право правоохоронці здійснювати контроль, якщо злочин ще не завершений або не зафіксовано в ЄРДР. На практиці виникає ситуація, коли під час проведення негласної слідчої дії виникає необхідність застосування контролю за вчиненням злочину, зокрема в умовах, коли відомості про злочин ще не були внесені до ЄРДР. В таких випадках результати такого контролю можуть бути використані в іншому кримінальному провадженні за умови дотримання

встановлених законом вимог. Проте це не завжди забезпечує ефективне використання результатів контролю в рамках кримінального процесу, що вимагає уточнення процесуальних норм.

Система правових форм контролю за вчиненням злочину включає такі заходи, як контрольовану поставку, контрольовану та оперативну закупку, спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки злочину [5]. Кожна з цих форм має свої специфічні характеристики та застосовується залежно від обставин кримінального провадження, що дозволяє правоохоронним органам ефективно здійснювати моніторинг та запобігання злочинної діяльності. Оскільки наявні правові норми щодо контролю за вчиненням злочину не завжди є чіткими і зручними для практичного застосування, необхідно здійснити подальше вдосконалення законодавства в цій сфері. Це включає як уточнення процесуальних особливостей проведення цієї негласної слідчої дії, так і вдосконалення співвідношення між нормами КПК і положеннями, що регулюють оперативно-розшукову діяльність. Також важливим є розширення можливостей використання результатів контролю в різних кримінальних провадженнях, зокрема в разі відсутності інформації в ЄРДР на момент проведення контролю.

Для подальшого розвитку інституту контролю за вчиненням злочину важливим є проведення наукових досліджень, спрямованих на аналіз існуючих проблем і вироблення практичних рекомендацій щодо удосконалення цієї форми негласної слідчої діяльності. Водночас, велике значення має залучення досвіду міжнародних правових систем, що дозволить адаптувати найбільш ефективні інструменти контролю до українських реалій.

Отже, правові форми контролю за вчиненням злочину є важливим елементом кримінального процесу, який потребує подальшого вдосконалення як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Тільки через чітке і ефективне правове регулювання можна забезпечити належну реалізацію правосуддя та захист прав громадян у рамках кримінального процесу.

Список літератури:

1. Гальцова І. М. Теоретико-правові засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України. Юридична Україна. 2021. № 7. С. 35–42.
2. Гуменний А. В. Контроль за вчиненням злочину: теоретичний та практичний аспекти. Вісник Національної академії прокуратури України. 2022. № 6. С. 75–83.

3. Ковальчук В. П. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми правового регулювання та застосування. *Юридична практика*. 2023. № 4. С. 33–41.

4. Колесник В.А. Суб'єкти здійснення та класифікація негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 129–134.

Комашко В. Доктринальні підходи до визначення поняття контролю за вчиненням злочину. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 100.

Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.

Орехов В. О. Контроль за вчиненням злочину як засіб протидії організований злочинності. *Юридична наука*. 2020. № 3. С. 89–97.

Ребров І. С. Контрольована поставка та оперативна закупка як інструменти кримінального процесу. *Вісник кримінального права*. 2023. № 1. С. 95–102.

Стифанюк Л. В. Співвідношення оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2(111). С. 145–152.

Yurchyshyn P.V. LEGAL FORMS OF CONTROL OVER THE COMMISSION OF A CRIME IN THE SYSTEM OF CRIMINAL PROCEDURE

The article provides a comprehensive analysis of the legal forms of control over the commission of a crime in the criminal procedure system of Ukraine. Particular attention is paid to the study of the regulatory framework of this covert investigative (detective) action, its place within the criminal procedure and the problems arising from legal uncertainty. The author highlights the historical context of the development of the institute of control over the commission of a crime, in particular, before the adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012, as well as the stages of its regulatory consolidation in the new CPC. The author analyzes in detail the provisions of part 1 of Article 271 of the CPC of Ukraine regulating the control over the commission of a crime, and also points out the contradictions between these provisions and other provisions of the CPC, in particular Articles 246 and 214 relating to covert investigative (detective) actions within criminal proceedings entered in the Unified Register of Pre-trial Investigations. Particular attention is paid to the issues of legal conflict when a crime is not completed and has not yet been entered into the URPTI, but there is a need to control the commission of a crime during a covert investigative action. The article also examines various forms of control over the commission of a crime as defined in part 1 of Article 271 of the CPC, including controlled delivery, controlled and operational purchase, special investigative experiment and imitation of the crime scene. The author reveals their peculiarities and application in various situations of criminal proceedings, as well as opportunities for effective use of the results of the actions taken. The author formulates a number of practical proposals for improving legislation in the field of legal regulation of control over the commission of a crime, in particular, to clarify procedural rules, improve the interaction between the provisions of the CPC and the provisions of operational and investigative activities, and use the results of control in other criminal proceedings.

Key words: control over the commission of a crime, covert investigative actions, criminal procedure, Criminal Procedure Code of Ukraine, legal conflict, procedural rules, operational and investigative measures, criminal proceedings.